

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах переходу України до ринкових відносин дедалі більшого значення набуває проблема підготовки спеціалістів в різних галузях виробництва, освіти і науки. На особливу увагу заслуговує саме фахова освіта, яка спрямована на забезпечення професійної самореалізації особистості, підвищення соціальної значущості та престижу знань, зростання фахової майстерності, підвищення конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки [9].

Наша країна вступила у новий етап свого розвитку, коли просте виконання професійних функцій не може забезпечити достатньої ефективності будь-якої діяльності. Тому метою даної статті є виокремлення умов реалізації вузами завдання підготовки майбутніх фахівців сучасного типу – конкурентоспроможних, які вміють мислити стратегічно і водночас ситуаційно-прагматично, здатних органічно забезпечувати економічну та соціальну ефективність підприємств різних галузей, яке потребує нестандартних, інноваційних освітньо-педагогічних методик, методів, практики і засобів навчання.

На сучасному етапі з'явилися нові процеси в політиці, економіці, духовному житті, які нерозривно пов'язані з новим розумінням людини, зі зростанням ролі особистості у суспільстві. При цьому різко загострилося протиріччя між потребою у формуванні і вихованні активної, творчої й одночасно відповідальної, дисциплінованої особистості майбутнього фахівця-професіонала та реальною можливістю переходу людей на нові позиції громадянської відповідальності за свої рішення, дії. У зв'язку з цим проблеми розвитку особистості майбутнього фахівця протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі набувають усе більшої актуальності.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що різні автори по-різному описують структуру особистісного і професійного розвитку, при цьому визначення тих чи інших складових цієї структури залежить від тих вихідних науково-методологічних основ, яких дотримується той чи інший автор. Однак ці різноманітні описи не стільки суперечать, скільки доповнюють один одного, відбиваючи всю багатогранність проблеми особистісного і професійного розвитку [5].

В.І. Слободчиков й Е.І. Ісаєв розглядають особистісний розвиток, насамперед, «як реалізацію ним універсальності, нескінченності, як становлення Людини в індивіді», поділяють процес розвитку на ступені, які й визначають структуру цього процесу: 1) особистісне (цілісне), 2) індивідуальне (одиночно-унікальне) і 3) універсальне (родове) буття людини, передумовою й основою яких «є душевне життя людини, його суб'єктивність» [10]. Подібним є підхід, пропонований Д.І. Фельдштейном, згідно якого розвиток особистості поділяється на рівні, які пов'язуються із соціальною позицією людини, а сам розвиток особистості відбувається в процесі діяльності [5]. Б.С. Братусь також визначає рівні розвитку особистості, але вже на іншій підставі, а саме, залежно від домі-

нуючого «способу ставлення до інших людей і відповідно самому собі» [3].

У зарубіжній психології подібний підхід пропонує А. Маслоу, який визначає рівні особистісного розвитку, розуміючи їх як рух людини до досягнення самоактуалізації, відповідно до ієрархії потреб. Ієрархія потреб за Маслоу містить у собі наступні рівні (від нижчого до вищого): 1) фізіологічні потреби (спрага, голод тощо); 2) потреба безпеки (довгострокове виживання і стабільність); 3) потреба належати до якоїсь спільноти, бути сприйнятим; 4) потреба в самоповазі (значення, компетентність); 5) потреба самоактуалізації (реалізація потенціалу). При цьому відзначається (хоча є й виключення) необхідність задоволення потреб, які знаходяться внизу ієрархії, для того, щоб мотивуючими стали потреби, які розміщені вище в даній ієрархії.

Другий спосіб опису структури особистісного і професійного розвитку полягає у визначенні його «наскрізних» структуротворчих характеристик, які закономірно присутні на будь-якій стадії процесу розвитку особистості. Слід визначити дві можливі ситуації: 1) педагогом чи психологом задаються умови особистісного розвитку, які не складають його структури; 2) задаються такі механізми, які одночасно є умовами особистісного розвитку і складають його структуру. Прикладом першої є шість терапевтичних умов особистісного розвитку в процесі психотерапії Роджерса: 1) дві людини перебувають в психологічному контакті; 2) перша людина, клієнт, знаходиться в стані невідповідності, вона уразлива й тривожна; 3) друга людина, психотерапевт, є гармонічною або інтегрованою; 4) психотерапевт позитивно ставиться до клієнта; 5) психотерапевт відчуває емпатію, розуміє внутрішню систему координат клієнта і прагне передати це клієнту; 6) як мінімум, має відбутися передача клієнту емпатійного розуміння і безумовної позитивної уваги терапевта [5]. Прикладом другої ситуації є підхід Н.Р. Битянової [1], яка визначає наступні складові структури особистісного розвитку: 1) самопізнання, 2) самоспонування, 3) програмування професійного й особистісного росту і 4) самореалізація. Задаючи структуру особистісного розвитку як системи механізмів, здійснюється сам процес особистісного розвитку, а його засвоєння і перетворення дає змогу безпосередньо перейти до практичного вироблення відповідних методик та рекомендацій, їхнього врахування у сучасних інноваційних технологіях навчання.

Зіставлення двох підходів до розгляду структури особистісного і професійного розвитку показує наступне. Перший спосіб, подаючи ступеневу структуру особистісного розвитку, вимагає виявлення й опису механізмів сходження студента цими ступенями, переходу його з одного рівня на інший. Другий спосіб, вказуючи на ці механізми, вимагає виявлення якісних змін, що відбуваються в процесі особистісного і професійного розвитку, описом яких займається перший спосіб. При цьому перший спосіб на практиці може більше використовуватися для діагностики рівня розвитку особистості, тоді як другий – для організації процесу особистісного і професійного розвитку, побудови відповідних тренінгів та програм. Як перший, так і другий є надзвичайно важливими. Однак, виходячи з наявної ситуації у вищій школі, актуальнішим є завдання організації процесу особистісного розвитку, органічного залучення до

підготовки фахівців-професіоналів таких складових і умов, які б сприяли його здійсненню. Завдання діагностики може бути актуальним лише тоді, коли в Україні будуть забезпечені всі умови і створена структура, яка здійснюватиме особистісний і професійний розвиток фахівців з вищою освітою. Лише в цьому випадку діагностика буде не просто визначати рівень особистісного і професійного розвитку студента, а пропонувати певний комплекс необхідних заходів та умов, що могли б допомогти майбутньому фахівцю в здійсненні особистісного і професійного розвитку.

Навчання у вищій школі припадає на специфічний зламний момент у формуванні особистості людини. Це зумовлено низкою вікових та психологічних особливостей. Як відомо, особистість людини формується в її активній діяльності. Головною ж для студентів протягом навчання у вищій школі є навчально-пізнавальна діяльність. Вона полягає не лише в отриманні певної суми знань, а в набутті професійної спрямованості, що особливо важливо для успішної роботи у подальшому як фахівця. У цьому процесі вагому роль відіграє ряд чинників, таких як формування позитивної «Я-концепції», розвиток спеціальних здібностей, сприятлива атмосфера в колективі, включаючи і сферу стосунків студентів та викладачів ВНЗ тощо.

Період навчання у ВНЗ є основним етапом професійного становлення особистості. Його важливість визначається тим, що саме тут закладається основа фундаменту самостійної професійної діяльності. Змістом цього етапу є формування ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. Рівень сформованості цього ставлення визначається розвитком адекватних уявлень про професію, формуванням мотиваційної і операційної основи майбутньої професії (системи професійних знань, вмінь, навиків, елементів професійного мислення і пам'яті), а також якісними змінами в структурі професійної самосвідомості. У зв'язку з особливостями студентського віку як віку становлення свідомості, вищих структур самосвідомості та рефлексії – професійна самосвідомість є важливою характеристикою саме особистісної спрямованості на майбутню професію.

Зміни, що відбуваються в структурі самосвідомості, достатньо широко характеризують становлення ставлення особистості до себе як до професіонала. Найбільш гнучким компонентом самосвідомості є самооцінка. У процесі професійного навчання в міру оволодіння операційною основою професії, суттєві зміни відбуваються в емоційно-оцінковому ставленні до себе як до фахівця. Тому динаміка самооцінки є одним із критеріїв образу «Я» професіонала.

М. Дьяченко та Л. Кандибович визначають такі напрями розвитку особистості студента як майбутнього фахівця:

- зміцнення професійної спрямованості, розвиток необхідних здібностей;
- вдосконалення, «професіоналізація» психічних процесів, станів, досвіду;
- збільшення почуття обов'язку, відповідальності, професійної самостійності, більш рельєфний виступ індивідуальності студента, його життєвої позиції;
- підвищення прагнень студента в галузі своєї майбутньої спеціальності;

- зростання соціальної, духовної й моральної зрілості на основі інтенсивної передачі соціального і професійного досвіду та формування необхідних якостей;
- збільшення ваги самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалісту;
- зміцнення професійної самостійності і готовності до майбутньої практичної роботи [5].

Серед тенденцій становлення особистості студента як майбутнього фахівця, окрім вищеперерахованих, визначають ще такі:

- протягом навчання відбуваються суттєві зміни в структурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті його «образу-Я»;
- соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного й професійного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його «Я», психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій [8].

Упродовж навчання у вищій школі під впливом викладання суспільних, спеціальних та інших дисциплін, участі в громадському житті у студентів розвивається і формується професійна спрямованість особистості, тобто прагнення застосувати свої знання, досвід, здібності в галузі обраної професії. Саме у професійній спрямованості особистості виражається позитивне ставлення до професії, схильність та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку, задовольняти матеріальні й духовні потреби, займаючись працею в обраній галузі. Професійна спрямованість передбачає розуміння і внутрішнє сприйняття цілей та завдань професійної діяльності. Усі ці риси і компоненти професійної направленості виступають показниками рівня її розвитку і сформованості у студентів, характеризуються стійкістю (чи нестійкістю), домінуванням громадських чи вузькоособистих мотивів. Формувати професійну спрямованість у студентів – це означає зміцнювати у них позитивне ставлення до майбутньої професії, інтерес, схильності і здібності до неї, прагнення удосконалювати свою кваліфікацію після закінчення вищої школи, розвивати ідеали, погляди, переконання. Позитивні зміни у змісті професійної направленості виявляються в тому, що міцніють мотиви, пов'язані з майбутньою професією, з'являється прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, бажання показати себе вмілим спеціалістом та досягти успіху в роботі, зростає потреба в успішному вирішенні складних навчальних питань чи завдань, посилюється відчуття відповідальності [5].

У вищій школі виховання інтересу й любові до обраної професії досягається шляхом вироблення у студентів правильного уявлення про суспільне значення та зміст роботи в майбутній галузі діяльності, про закономірності її роз-

витку. Зазвичай, відбувається це таким чином:

- формування у кожного студента впевненості у своїй професійній придатності, а також свідомого розуміння необхідності оволодіння всіма дисциплінами, видами підготовки, передбаченими навчальним планом даного ВНЗ;
- вироблення прагнення слідкувати за всім прогресивним в діяльності провідних спеціалістів;
- вміння направляти все самовиховання на користь роботі, постійно поповнюючи свої знання [10].

Дослідження (О. Леонт'єв, Л. Божович та ін.) доводять, що без достатньо позитивної мотивації неможливо досягти результатів у розвитку особистості під час навчання у вищій школі. В. Кутєєва називає такі позитивні мотиви пізнавальної діяльності: почуття обов'язку, усвідомлення значущості оволодіння професією, інтерес до навчання і окремих наук, відчуття задоволення від пізнання нового матеріалу, вирішення складних завдань. На мотивацію також впливає зміст занять, методика викладання, особистість викладача, стосунки в студентському колективі, змагання, досягнуті результати [6]. Тому необхідно забезпечити доступ до нових педагогічних та дидактичних підходів та розвивати їх для того, щоб сприяти оволодінню навичками і розвивати компетентність та здібності майбутніх фахівців, пов'язаних з комунікацією, творчим і критичним аналізом, незалежним мисленням у багатокультурному контексті [2]. Вища школа має також здійснювати психологічну підготовку людини до професійної діяльності, яка, на думку М. Нечаєва та Г. Різницької, полягає, насамперед, у розвитку в студента певних форм психічної діяльності, що дозволять йому у подальшому успішно вирішувати професійні завдання [9].

Ю. Друзь зазначає, що реформування вищої освіти центрується навколо однієї мети – формування тих структурних елементів професіоналізму, за допомогою яких формується особистість майбутнього спеціаліста [4].

В умовах ВНЗ особистісна готовність повинна спеціально формуватися через створення низки умов. У якості найважливішої умови повинно виступати становлення позиції суб'єкта діяльності, основною характеристикою якого є активність. У свою чергу активність – є також базовою характеристикою студентського віку, тому вона у двох основних формах – ініціативи і відповідальності – являється одним із визначальних компонентів особистісної готовності до діяльності.

Отже, шлях формування особистісної готовності ми вбачаємо у навчанні студентів загальної структури діяльності, тобто такої структури, яка була б нейтральною у відношенні до конкретної професії, але з іншого боку необхідна для будь-якої професії. Цю діяльність необхідно будувати за принципом суб'єктивності, тобто створенням таких умов, в яких студент міг би навчитися планувати свою діяльність, управляти нею, контролювати умови її перебігу, прогнозувати і відповідати за одержані результати. Така постановка студентів у позицію суб'єкта у відношенні до будь-якої діяльності активізує особистісні структури, найбільш адекватні студентському віку. На нашу думку, психологічні новоутворення особистості, сформовані в результаті такого навчання, при-

звездуть також до становлення суб'єкта майбутньої професійної діяльності та інших форм життєдіяльності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битянова Н.Р. Психология личностного роста. Практическое пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 64 с.
2. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры // *Alma mater*. – 1999. – № 3. – С. 29-33.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 360 с.
4. Друзь Ю. Позитивна мотивація як умова успішної навчально-ігрової діяльності студентів // *Рідна школа*. – 2000. – № 7. – С. 56-57.
5. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн., 1981. – 383 с.
6. Кутеева В.П. Формирование познавательной активности будущих специалистов // *Психологические проблемы формирования специалиста в вузе: Межвуз. сб. науч. труд.* – Саранск, 1989. – С. 105-109.
7. Кузовкин В.В. Теоретико-методологические проблемы личностного роста студентов // *Инновации в образовании*. – 2001. – № 1. – С. 103-121.
8. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. посібник. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.
9. Нечаев Н.Н., Резницкая Г.И. Профессиональное сознание как предмет психолого-педагогического исследования в высшей школе // *Психологические проблемы формирования специалиста в вузе: Межвуз. сб. науч. труд.* – Саранск, 1989. – С. 4-15.
10. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие. / Отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с.
11. Проблеми освіти: Наук.-метод.зб. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 24. – С. 68-73.
12. Сисоева С.О. Професійна творчість: Монографія. – К.: Каравела, 1998. – 150 с.